

امکان سنجی توسعه پایدار گردشگری در بافت مرکزی شهر کرمانشاه با استفاده از روش ANP

مجید شمس^۱ کیانا جاسم پور^{۲*} طیبه کرمی نژاد^۳

- ۱- استاد گروه جغرافیا دانشگاه آزاد اسلامی، واحد ملایر، گروه جغرافیا، ملایر، ایران
- ۲- کارشناسی ارشد طراحی شهری. دستیار آموزشی و پژوهشی دانشگاه آزاد اسلامی واحد پردیس همدان و مدرس موسسه آموزش عالی جهاد دانشگاهی کرمانشاه. گروه معماری و شهرسازی. کرمانشاه، ایران
- ۳- دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز. مدرس موسسه آموزش عالی جهاد دانشگاهی کرمانشاه. گروه شهرسازی. کرمانشاه، ایران

چکیده

گردشگری صنعتی است که توسعه آن نیازمند شناخت و آگاهی کافی از مسائل و عوامل مؤثر اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در هر منطقه است. در این راستا هدف از انجام این پژوهش، ارزیابی و اولویت بندی عوامل مؤثر در توسعه گردشگری محدوده بافت مرکزی شهر کرمانشاه به منظور توسعه صنعت گردشگری در این منطقه می‌باشد. در پژوهش حاضر، روش تحقیق براساس نوع هدف، کاربردی و براساس نوع روش، توصیفی-تحلیلی است. بنابراین در تبیین ادبیات و سوابق موضوع و ارائه مدل شبکه‌ای پژوهش، از مطالعات کتابخانه‌ای و برای جمع‌آوری اطلاعات با توجه به ماهیت تحقیق از روش‌های میدانی استفاده گردیده است. همچنین به منظور ارزیابی و اولویت‌بندی شاخص‌های ارائه شده از روش فرایند تحلیل شبکه‌ای (ANP) استفاده شده است. نتایج پژوهش تعیین می‌کند که از میان شاخص‌های مورد بررسی زیرساخت‌های گردشگری، معیار تاریخی- فرهنگی بیشترین سهم را در توسعه منطقه ایفا می‌کنند. در واقع یافته‌ها نشان می‌دهد که این منطقه از ظرفیت تبدیل شدن به یک منطقه نمونه گردشگری برخوردار است. همچنین پیشروی کاربری تجاری در داخل بافت یکی از موانع اساسی در راه رسیدن به توسعه گردشگری در این منطقه می‌باشد.

کلیدواژه‌ها: صنعت گردشگری، فرایند تحلیل شبکه‌ای، شاخص‌های توسعه گردشگری پایدار

* نویسنده مسئول : kianajasempoor@gmail.com

مقدمه

در دهه‌های اخیر رشد و توسعه صنعت گردشگری و اتخاذ آن به عنوان یکی از فعالیت‌های عمده اقتصادی از طرف کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه و رقابت مقاصد عمده گردشگری در جهت جذب گردشگران، برنامه‌ریزان را بر آن داشته تا برای افزایش درآمدهای حاصله از فعالیت‌های گردشگری به دو مقوله مهم توجه نمایند: اول، افزایش رضایت گردشگران و ارتقای لذت و کیفیت تجربه گردشگری و دوم، تلاش در جهت حفظ منافع جوامع میزبان. شهرها دارای جاذبه‌ها و تأسیسات گردشگری فراوان و غنی هستند که در پیدایش و توسعه آنها نقش اساسی ایفا می‌کنند (قالیباف و شعبانی فرد، ۲: ۱۳۹۰).

نکته مهم در برنامه‌ریزی بر اساس پتانسیل‌های گردشگری شهری، نحوه اولویت‌بندی در توسعه و چگونگی توسعه آنهاست. این در حالی است که اگرچه این موضوع در دهه‌های اخیر به صورت ویژه مورد توجه مدیران و مسئولین قرار گرفته است؛ اما همچنان از بسیاری از این پتانسیلها به دلیل عدم شناخت و پی بردن به اهمیت آنها غافل بوده‌ایم. لذا شناسایی صحیح و دقیق آنها و تلاش برای تعیین درجه‌ی اهمیت هر یک از آنها و دستیابی به اولویت‌بندی مطلوب برای به‌رمندی هرچه بیشتر از این نیروهای ارزشمند بسیار حائز اهمیت است.

بافت مرکزی شهر کرمانشاه از جمله محدوده‌هایی است که پتانسیل بسیار مناسبی در راستای تقویت صنعت گردشگری داراست و می‌توان با شناسایی و اولویت‌بندی دقیق گامی مؤثر در ارتقای این صنعت برداشت در این راستا هدف از این پژوهش شناخت و اولویت‌بندی جاذبه‌های گردشگری شهر کرمانشاه به عنوان توان‌هایی در جهت توسعه شهری و زمینه‌هایی که باعث تشویق، ترغیب و ماندگاری هرچه بیشتر گردشگران داخلی و خارجی در این شهر می‌باشد، است.

این مقاله در شش بخش تنظیم شده است. پس از بررسی پیشینه پژوهش و واژه‌شناسی گردشگری، در بخش اول مفهوم پارادایم توسعه پایدار در ادبیات توسعه جهانی مورد بررسی قرار می‌گیرد. سپس جایگاه دو مفهوم گردشگری پایدار و توسعه پایدار گردشگری و معیارهای تمایز این دو مورد کنکاش واقع گردیده است. در بخش دوم موضوعات مورد توجه برای دستیابی به گردشگری پایدار ارائه می‌شود.

پس از معرفی حوزه مورد مطالعه در بخش سوم، روش تحلیل داده‌ها در بخش چهارم توضیح داده می‌شود و نتایج تحلیل آنها به تفصیل در بخش پنجم آمده است. در بخش ششم مهمترین نتایج این مقاله در ارتباط با امکان‌سنجی توسعه پایدار گردشگری در بافت تاریخی شهر کرمانشاه به همراه اولویت‌بندی بین معیارها ارائه شده است.

پیشینه تحقیق

امروزه شهرها یکی از پربیننده‌ترین مقاصد گردشگری جهان به شمار می‌آیند که هر ساله پذیرای میلیون‌ها نفر گردشگرند. گردشگری شهری اکنون به فعالیتی مهم بدل گشته است که جریان کارها، اقدام‌های اجتماعی و تغییرات فضایی فراوانی را به ویژه در کشورهای اروپایی شکل می‌دهد.

آندرانیکو، در مطالعه‌ای به بررسی نقش توریسم در ساختار اقتصادی و رشد آن در قبرس پرداخته است. اثرات منفی ناشی از کاهش ورود گردشگر در جنگ قبرس و ترکیه در سال ۱۹۷۴، در بیکاری گسترده بسیار چشم‌گیر بود؛ اما بعد از پایان جنگ و ایجاد آرامش نسبی، قبرس توانست با سازماندهی تلاش‌ها و برنامه‌ریزی مجدد، رونق پیشین اقتصادی خود را به دست آورد. در رونق اقتصادی هر دو دوره‌ی پیش از جنگ و بعد از جنگ، توریسم نقش محوری داشته است. (فیروز آبادی و قاسمی، ۱۳۸۸)

کرچر (۱۳۹۱) در پژوهشی اصول گردشگری پایدار را شامل: استفاده پایدار از منابع، کاهش مصرف انرژی و جلوگیری از اتلاف آن، حفظ تنوع، صنعت گردشگری و برنامه‌ریزی، حمایت از نظام اقتصاد محلی، مشارکت اجتماعات محلی، مشاوره با افراد ذی نفع و عامه مردم، آموزش خدمه، بازاریابی صنعت گردشگری، و انجام تحقیقات مستمر پیرامون توسعه گردشگری می‌داند (MC, Kercher, 1993: 6-17).

تاریخچه گردشگری در ایران نشان می‌دهد که عواملی مانند ناآرامی‌های دوران انقلاب، سوء برداشتها از اوضاع داخلی ایران در جهان و آغاز جنگ تحمیلی باعث شده است که رکودی در جهانگردی ایران بوجود آید. گرچه در سال‌های اخیر این صنعت از وضعیت رو به رشد نسبی در کشور برخوردار بوده است، اما این رشد در مقایسه با توان‌های توریستی کشور بسیار بطنی بوده است (صدر موسوی و دخیلی کهنسوئی، ۱۳۰: ۱۳۸۶).

صدر موسوی و دخیلی کهنسوئی (۱۳۸۲) در پژوهشی با عنوان ارزیابی وضعیت تسهیلات گردشگری استان آذربایجان شرقی از دید گردشگران، به ویژه کندوان، قلعه باب و شرفخانه به بررسی و ارزیابی چگونگی توزیع زیرساخت‌های گردشگری در مناطق فوق‌الذکر پرداخته‌اند و به این نتیجه رسیده‌اند که توزیع زیرساخت‌های گردشگری در سطح منطقه، به طور مناسب انجام نشده است.

صفرآبادی و همکاران (۱۳۸۸) در پژوهشی با عنوان برنامه‌ریزی و طراحی جغرافیایی محیط‌های جاذب گردشگری در شهر کرمانشاه به بررسی و شناخت توان‌ها و قابلیت‌های گردشگری شهری در شهر کرمانشاه پرداخته و چگونگی مدیریت و برنامه‌ریزی این مکان‌ها را بررسی کرده‌اند.

واژه شناسی و تعریف گردشگری

لغت گردشگری (Tourism) از کلمه (tour) به معنای گشتن اخذ شده که ریشه در لغت لاتین (Turns) به معنای دور زدن، رفت و برگشت بین مبدا و مقصد و چرخش دارد که از یونانی به اسپانیایی و فرانسه و در نهایت به انگلیسی راه یافته است. گردشگری یک نیروی جهانی برای توسعه اقتصادی و منطقه‌ای است. همچنین توسعه صنعت گردشگری ترکیبی از منافع و رشد اقتصادی را به ارمغان می‌آورد و به سیاست‌ها، برنامه‌ریزی‌ها و شیوه کسب و کار گردشگری کمک می‌کند (Butler, 1999:83).

در متون فارسی، معادل‌های گوناگونی برای واژه توریسم آمده است؛ مانند گردشگری، جهانگردی، سیاحت، تفریح و حتی ایرانگردی. با در نظر گرفتن ابعاد مختلف به نظر می‌رسد که بهترین گزینه ممکن واژه «گردشگری» است (Kazemi, 2006).

پارادایم توسعه پایدار

در ادبیات توسعه جهان پارادایم توسعه پایدار از دهه ۱۹۷۰ به بعد مورد توجه صاحب نظران واقع شد، این در حالی است که توجه به گردشگری پایدار از دهه ۱۹۶۰ با شناسایی اثرات بالقوه گردشگری انبوه و توجه به اثرات فعالیت‌های گردشگری بر اقتصاد، محیط زیست و فرهنگ نقاط توریستی، و هم چنین رشد غیر قابل کنترل گردشگری انبوه که باعث تهی سازی و تخریب منابع طبیعی، اجتماعی و فرهنگی شده و اثرات مخربی همانند فروکاست میراث و فرهنگ سنتی و محلی، از بین رفتن هویت محلی، افزایش میزان جرائم، ازدحام و شلوغی و دیگر مسائل زیست محیطی را در مناطق میزبان برجای نهاده بود، آغاز شد (Choi.H.S. 2003).

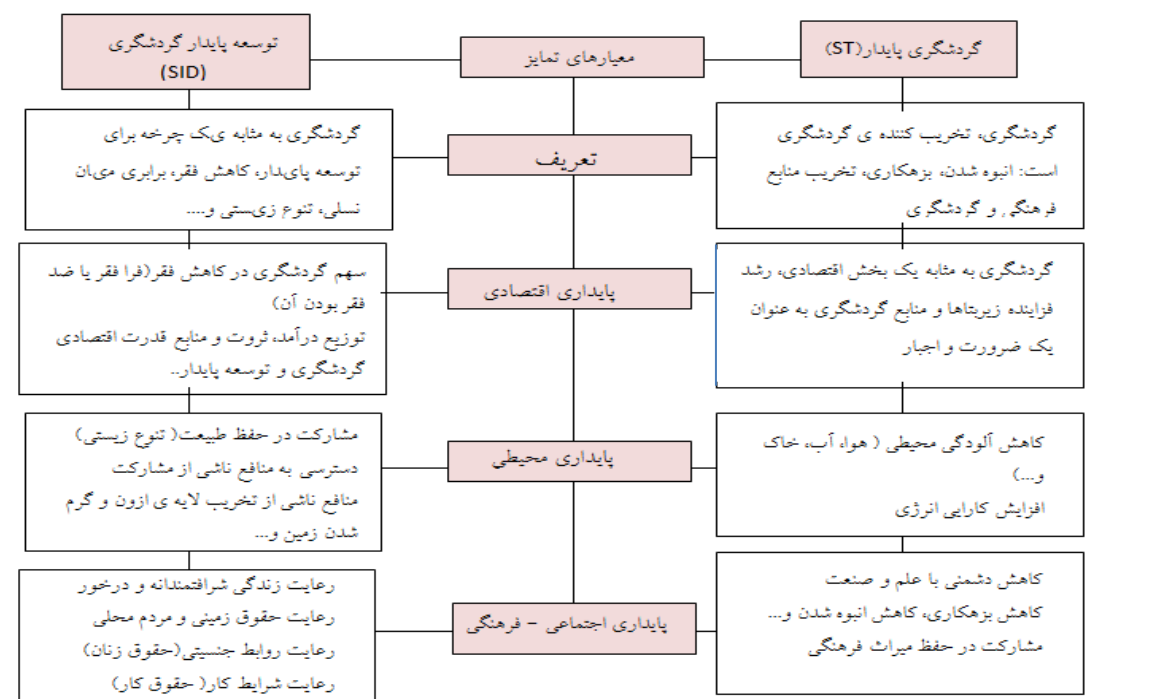
پیرو این بحث‌ها بود، صنعت گردشگری، پارادایم گردشگری پایدار (ST) به عنوان تنها راه حل نجات طبیعت و انسان نمود پیدا کرد. از این منظر پارادایم گردشگری پایدار، گردشگری را در غالب مرزها بررسی کرده و رابطه مثلث‌وار میان جامعه میزبان و سرزمین آن را از یک سو و جامعه میهمان یعنی گردشگران را از سوی دیگر با صنعت گردشگری برقرار می‌سازد و قصد دارد فشار و بحران موجود بین سه ضلع مثلث را تعدیل کرده و در طولانی مدت موازنه‌ای را برقرار سازد، و آن را مورد توجه قرار دهد (قادری، ۱۳۸۲). اما از آن جایی که این پارادایم راهکار غالب بیش از حد گردشگری محور و باریک بین بود (با دید بسیار محدود در حوزه، مقیاس و زمینه)، از این رو، اقدامات عملی طراحی شده برای عملیاتی کردن "گردشگری پایدار" نمی‌توانست موضوعات حساس مفهوم توسعه پایدار را به صورت عمومی و عملیاتی‌تر مطرح نماید و یا حتی این احتمال وجود داشت که علیه نیازهای عمومی توسعه پایدار عمل کند (Hunter, 1995:156).

افزون بر این، این راهکار به طور متناقضی به مفهوم توسعه پایدار برای تشریح پایداری در گردشگری که به طور جداگانه از سایر ابعاد مختلف مفهوم آن اشاره دارد، نگاه می‌کرد. از این رو به منظور رسیدن به چشم‌انداز توسعه پایدار در حوزه گردشگری، ضرورت دارد رویکرد جامع و یکپارچه پذیرفته شود.

(Butler, 1999:9).

وجود این کاستی‌ها در گردشگری پایدار سبب شد تا در ادبیات گردشگری، از سال ۱۹۹۲ (بعد از کنفرانس ریو) و در طی موج سوم توسعه، پارادایم جدیدی در جهت پوشش دادن (STD)^۱ 'همه ابعاد و زمینه‌های توسعه پایدار به نام توسعه پایدار گردشگری (ST) مطرح گردد که پارادایم جدیدی نسبت به رهیافت نخستین گردشگری پایدار محسوب می‌شود. در این پارادایم جدید تلاش شده تا اصول اساسی توسعه و توسعه پایدار بیش تر مد نظر قرار گرفته تا خود گردشگری و اجزاء و عناصر آن، چراکه در پارادایم توسعه پایدار گردشگری، گردشگری به مثابه یک چرخه برای توسعه پایدار تلقی می‌گردد و اصول اساسی توسعه پایدار همانند کاهش فقر روستایی، عدالت و توزیع درآمد، برابری میان نسلی و بین نسلی، تنوع زیستی و... مطمع نظر می‌باشد. لذا در این پارادایم، توسعه پایدار گردشگری به این صورت تعریف می‌شود:

"توسعه پایدار گردشگری فرایندی است که نیازهای گردشگران فعلی و مناطق میزبان را برآورده می‌سازد، درحالی که فرصت‌های آینده را مورد حمایت قرار می‌دهد و تقویت می‌کند. در واقع در این تعریف حرکت به گونه‌ای است که پیش‌بینی می‌شود منجر به مدیریت تمامی منابع به شیوه‌ای بشود که نیازهای اقتصادی، اجتماعی، زیبایی شناسی و اکولوژیکی قابل تأمین باشند، در حالی که یکپارچگی فرهنگی، انرژی، آب، هوا، زیستگاه، زباله، حیات وحش، فرایندهای اصلی اکولوژیک، تنوع زیستی و... حفظ گردد. (WTO, 2001) در نمودار شماره ۱ یک معیارهای تمایز گردشگری پایدار (ST) و توسعه پایدار گردشگری (SID) مورد کنکاش واقع گردیده است.

نمودار ۱: معیارهای تمایز گردشگری پایدار و توسعه گردشگری

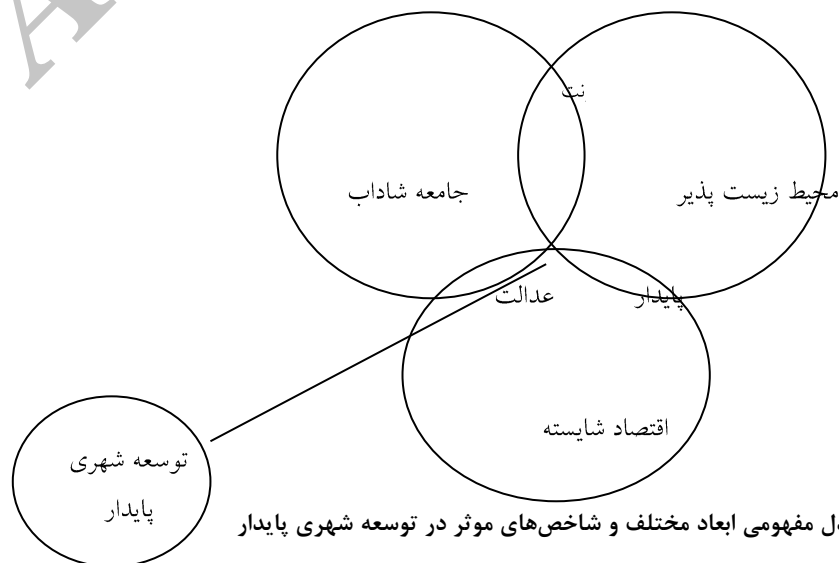
منبع: نگارندگان با استناد به:

¹ Sustainable Tourism Development

Duim, V.R. van der (2005) *Tourismscapes: An actor-network perspective on sustainable tourism development*. Wageningen: WUR Wageningen. ,PN 172

گردشگری و توسعه پایدار شهر

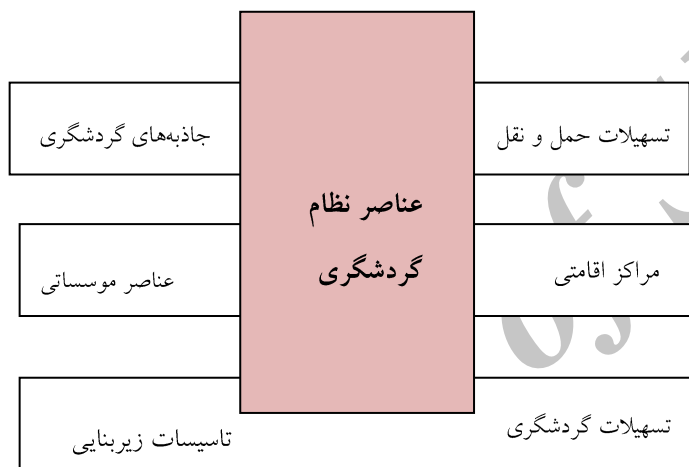
به منظور نشان دادن نحوه ارتباط گردشگری شهری پایداری و توسعه پایدار شهر بر پایه یک مدل مفهومی که در شکل شماره یک ارائه گردیده، ابعاد و شاخص‌های توسعه پایدار شهری بیان می‌شود. این مدل ترکیب است از سه بعد اصلی توسعه یعنی: جامعه، اقتصاد و محیط زیست. از آن جایی که هدف از ترکیب این سطوح با یکدیگر رسیدن به توسعه پایدار است، در ابتدای امر لازم است تعادل و پایداری در هر یک از این سه بعد اصلی مشخص شود (WTO,2001). حد مورد نیاز مقوله‌های پایداری، تعادل و کیفیت در هر یک از این ابعاد با توجه به هویت آن بعد به صورت ویژه‌ای جلوه یافته است. یعنی همان گونه که در شکل ملاحظه می‌شود، جامعه باید شاداب باشد یعنی مفهوم مدنیت را در خود درک کرده باشد. به عبارت دیگر مردم از زندگی در آن اجتماع راضی باشند و در حالیکه مشارکت گسترده‌ای در اداره امور دارند، مفهوم حقوق شهروندی و برابری در روح آن اجتماع تجلی یافته باشد. محیط قابل زیست نیز نشان از تعادل و کیفیت اکوسیستمهای محلی مانند هوا، آب، خاک و غیره داشته و نحوه ارتباط انسان و طبیعت را مشخص می‌سازد و بر پایداری منابع و ظرفیت محیط تأکید دارد. در نهایت اقتصاد نیز به معنی در جریان بودن حداقل درصدی از درآمدهای عام اقتصادی در جامعه است، که قابلیت برخورد بنیادی و اساسی با نیازهای اولیه و روزمره ساکنان را داشته باشد. براساس مدل مفهومی، توسعه شهری پایدار تنها در صورتی دست یافتنی است که همپوشانی دو به دوی این سطوح به صورت سازمان یافته و متعادل صورت پذیرفته و مفاهیم مشخص شده در شکل ۱ را تداعی نماید (Shahabian,2004). بدین ترتیب گردشگری شهری مانند هر پدیده دیگری در صورتی می‌تواند باعث توسعه شهر شود که در راستای اهداف و زمینه‌های توسعه شهری پایدار که بدان اشاره گردید، باشد.

شکل ۱: مدل مفهومی ابعاد مختلف و شاخص‌های موثر در توسعه شهری پایدار

منبع: Shahabian, 2004

گردشگری مانند هر موضوع چند بعدی دیگر، یک سیستم است. به تبع این خصیصه و این که هر سیستم از اجزایی تشکیل می‌شود، گردشگری نیز عناصر و اجزایی دارد که با ترکیب یکدیگر، یک کلیت را به وجود می‌آورند. درک درست هر سیستم به شناخت اجزای سیستم و کلیت آن نیازمند است (شماعی و موسی‌وند، ۱۳۹۰:۲۲) بر این اساس ونهوف در سال ۲۰۰۵، نظام گردشگری را به عنوان چارچوبی تعریف می‌کند که بر هم کنش بین تقاضای گردشگری (عوامل تعیین کننده، انگیزه‌ها و رفتار خریداران)، عناصر اتصالی (حمل و نقل، واسطه‌های سفر و واسطه‌های بازاریابی) و عرضه گردشگری در مقصد (جاذبه‌ها، خدمات و تسهیلات و زیرساخت‌ها) را نشان می‌دهد. (Vanhove, 2005) همانگونه که در نمودار شماره ۲ مشاهده می‌شود، نظام گردشگری متشکل از عناصری می‌باشد که این عناصر به عنوان مهم‌ترین عوامل در توسعه صنعت گردشگری مطرح می‌شوند.

نمودار ۲: عناصر نظام گردشگری (Inskip, 1991)

در واقع توسعه گردشگری به عنوان مجموعه فعالیت‌های اقتصادی، تأثیر بسزایی در تقویت بنیان‌های اقتصادی جوامع دارد و گردشگری به عنوان منبع جدیدی برای ایجاد اشتغال، کسب درآمد، دریافت‌های مالیاتی بیشتر، جذب ارز و تقویت زیرساخت‌های اجتماعی که موجب رشد و توسعه سایر صنایع می‌گردد، مطرح می‌شود (کاظمی، ۱۳۸۷).

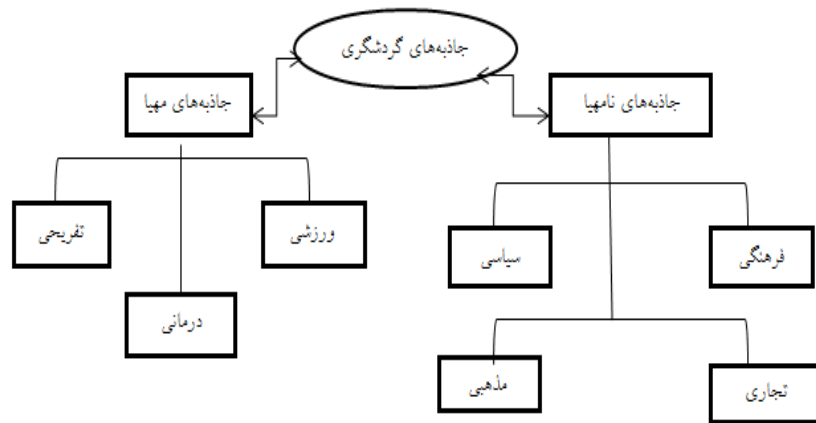
جاذبه‌های گردشگری

جاذبه‌های گردشگری عمده‌ترین عامل جذب گردشگر یا ایجاد فضای گردشگری است. جاذبه‌ها را مطابق با آنچه که در نمودار شماره ۳ ارائه گردیده، می‌توان در دو سطح مورد شناسایی قرار داد:

۱- جاذبه‌های مهیا ۲- جاذبه‌های نامهیا.

جاذبه‌های مهیا شامل عوامل طبیعی از قبیل آب و هوای خوش، مناظر مطلوب و غیره می‌باشد؛ اما جاذبه‌های نامهیا به عواملی گفته می‌شود که به دست بشر ساخته می‌شود و از آنها برای جلب گردشگران

استفاده می‌شود. مانند موزه‌ها، آثار باستانی و تاریخی، نمایشگاه‌ها، فستیوالها و غیره (سازمان جهانی جهانگردی، ۱۹: ۱۳۷۹).

نمودار ۳: انواع جاذبه‌های گردشگری منبع: کردی، ۱۳۸۱

اما جاذبه‌های تاریخی-فرهنگی که با توجه به بستر مطالعاتی این پژوهش بخش اعظم جاذبه‌ها را در محدوده به خود اختصاص می‌دهد در بخش جاذبه‌های نامہیا قرار می‌گیرد که بر اساس مطالعات حیدی (۱۳۸۳) خود در چهار مقوله قابل بررسی است:

- ۱- جاذبه‌های مذهبی مثل مساجد، کلیساها، معابد، مدارس دینی، مقبره‌ها و زیارتگاه‌ها.
- ۲- جاذبه‌های شهری مثل پل‌ها، کاروانسراها، حمام‌ها، بازارها و تکیه‌گاه‌ها.
- ۳- جاذبه‌های مسکونی مثل عمارت‌ها، قصرها، باغ‌ها و منازل شخصی.
- ۴- جاذبه‌های ناملموس فرهنگی.

روش‌ها و ابزارهای ارزیابی پایداری

عموماً روش‌ها و ابزارهای ارزیابی پایداری با در نظر داشتن مفاهیم پیش گفته، تلاش دارند تا رشد اقتصادی جوامع را در کنار وضعیت خدمات اجتماعی، فرهنگی و ارزش‌های زیست محیطی جامعه بررسی کنند. در این روش‌ها پایداری توسعه با ملاحظه پاسخ‌گویی آن به نیازهای حال و آینده نسل‌ها، حفاظت و توسعه سرمایه‌های طبیعی و سرمایه‌های انسانی و اجتماعی بررسی می‌شود (برارپور، ۴: ۱۳۸۷).

در این میان، لازم به ذکر است که شاخص‌ها/معیارهای پایداری در فرایند اندازه‌گیری پایداری دارای نقش کلیدی هستند. چرا که امروزه به طور معمول این موضوع پذیرفته شده که برای پیوند بین موضوعات

اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی و نشان دادن روابط متقابل قدرت شاخص‌های پایداری ابزار بسیار سودمندی به حساب می‌آیند (رضوانی، ۱۴۷: ۱۳۸۸).

ابزار مورد نظر در ارزیابی شاخص‌های پژوهش حاضر، روش ANP می‌باشد، که در ادامه پس از معرفی محدوده مورد مطالعه به آن پرداخته خواهد شد.

روش پژوهش

پژوهش حاضر بر حسب نوع روش، توصیفی-تحلیلی و از لحاظ نوع هدف، کاربردی است. روش گردآوری اطلاعات مبتنی بر روش‌های اسنادی (کتابخانه‌ای)، مشاهده (مطالعات میدانی) و مستندسازی می‌باشد.

جامعه آماری پژوهش، پتانسیل‌های گردشگری واقع در محدوده بافت مرکزی شهر کرمانشاه می‌باشد که بر اساس وزن جاذبه‌ها و امکان خدمات رسانی به گردشگران انتخاب شده‌اند.

در بخش تحلیل، از روش فرایند تحلیل شبکه‌ای (Analytical Network Process) که به اختصار آن را روش (ANP) می‌نامند برای ارزیابی استفاده شده است.

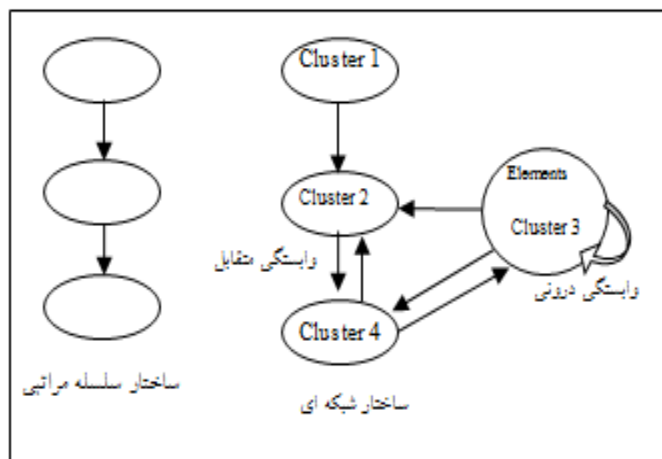
روش فرایند تحلیل شبکه‌ای (ANP)

روش فرایند تحلیل شبکه‌ای (ANP) که نخستین بار توسط توماس ال. ساعتی مطرح شد از جمله روش‌های تصمیم‌گیری چند معیاره MCDM است که فرایند تحلیل سلسله مراتبی AHP را با جایگزینی "شبکه" به جای "سلسله مراتب" بهبود می‌بخشد (مؤمنی، ۱۳۸۷).

روش فرایند تحلیل شبکه‌ای، هر موضوع و مسئله‌ای را به مثابه "شبکه‌ای" از معیارها، زیر معیارها و گزینه‌ها در نظر می‌گیرد که با یکدیگر در خوشه‌هایی جمع شده‌اند. تمامی عناصر در یک شبکه می‌توانند به هر شکل دارای ارتباط با یکدیگر باشند. به عبارتی، در یک شبکه، بازخورد و ارتباط متقابل میان خوشه‌ها امکان پذیر می‌باشد. سادگی و انعطاف‌پذیری، به کارگیری معیارهای کمی و کیفی به طور همزمان و قابلیت بررسی سازگاری در قضاوت‌ها از جمله ویژگی‌های روش ANP می‌باشد (زبردست، ۱۳۸۹: ۸۰).

در واقع فرایند تحلیل شبکه‌ای، چارچوبی اجرایی برای تحلیل‌های عمومی و همکاری در تصمیم‌گیری‌ها ارائه می‌نماید و همه عوامل و معیارهای ملموس و غیرملموس را که تأثیر معناداری در ساخت بهترین تصمیم دارد، لحاظ و در نهایت اولویت‌های لازم را به منظور تصمیم‌گیری ارائه می‌کند (Tuzkaya, et al, 2007).

همچنین برتری و تمایز ANP نسبت به AHP آن است که ANP وابستگی‌های متقابل بین عناصر را در نظر می‌گیرد و نگرش دقیقی به مسائل پیچیده ارائه می‌کند. در حالیکه AHP وابستگی‌های متقابل بین عناصر تصمیم، یعنی وابستگی میان معیارها، زیرمعیارها و گزینه‌ها را در نظر نمی‌گیرد و ارتباط بین عناصر تصمیم را سلسله مراتبی و یک طرفه فرض می‌کند. در صورتی که بسیاری از مسائل تصمیم‌گیری نمی‌توانند به صورت سلسله مراتبی ساختار یابند (رهنمایی، پوراحمد و اشرفی، ۱۳۹۰). در نمودار شماره ۴ تفاوت ساختاری سلسله مراتب و شبکه ارائه شده است.

نمودار شماره ۴: تفاوت ساختاری سلسله مراتب و شبکه.

منبع: زبردست، ۱۳۸۹

در این راستا، ابتدا یک مدل سه سطحی از معیارها و زیرمعیارهای مؤثر در توسعه گردشگری محدوده ارائه گردید. لازم به ذکر است جهت تعیین معیارها و زیرمعیارهای موجود در مدل، از مطالعات اسنادی و کتابخانه‌ای استفاده شده است و این معیارها و زیرمعیارها با توجه به نظریات مختلف در زمینه گردشگری در محدوده بافت مرکزی شهر کرمانشاه استخراج شده‌اند.

سپس به منظور انجام مقایسات زوجی و تعیین وابستگی‌های بین معیارها و زیرمعیارها، پرسشنامه‌های طراحی شده میان ۱۵ نفر از متخصصین این حوزه متشکل از اساتید دانشگاهی، شهردار و اعضای شورای شهر کرمانشاه توزیع و تکمیل گردید. در پایان جهت تحلیل داده‌ها (اطلاعات به دست آمده از پرسش نامه‌ها) و اولویت‌بندی معیارها و زیرمعیارها، از نرم افزار Super Decisions استفاده شده است. در ادامه به تشریح مراحل در فرایند مدل سازی پرداخته شده است.

فرایند مدل سازی در ANP شامل مراحل زیر می باشد:

گام اول، پایه ریزی مدل و ساختار مسئله: به زعم زبردست (۱۳۸۹) موضوع یا مسئله باید به طور آشکار و روشن به یک سیستم منطقی، مثل یک شبکه تبدیل شود. عناصر درون یک خوشه ممکن است با یک یا تمامی عناصر خوشه‌های دیگر ارتباط داشته باشند. این ارتباطها (وابستگی بیرونی) با پیکان نشان داده می‌شوند. همچنین ممکن است عناصر درون یک خوشه بین خودشان دارای ارتباط متقابل باشند (وابستگی درونی) که اینگونه ارتباطها به وسیله ی یک کمان متصل به آن خوشه نشان داده می‌شود.

گام دوم، ماتریس مقایسات زوجی و برآورد وزن نسبی: مشابه مقایسه‌های دودویی که در AHP انجام می‌شود، عناصر تصمیم در هر یک از خوشه‌ها براساس میزان اهمیت آنها در ارتباط با معیارهای کنترلی دو به دو مقایسه می‌شوند. خود خوشه‌ها نیز براساس نقش و تاثیر آنها در دستیابی به هدف دوجه دو مورد مقایسه قرار می‌گیرند. تصمیم گیران در مورد مقایسه دو دویی عناصر و یا خود خوشه‌ها دو به دو باید تصمیم‌گیری کنند.

گام سوم، تشکیل سوپرماتریس اولیه : عناصر ANP با یکدیگر در تعامل قرار دارند. این عناصر می‌توانند واحد تصمیم گیرنده، معیارها، زیر معیارها، نتایج حاصل، گزینه‌ها و هر چیز دیگری باشند. وزن نسبی هر ماتریس براساس مقایسات زوجی شبیه روش AHP محاسبه می‌شود. وزنهای حاصل در سوپرماتریس وارد می‌شوند که رابطه متقابل بین عناصر سیستم را نشان می‌دهند (زبردست، ۱۳۸۹).

گام چهارم، تشکیل سوپرماتریس وزنی: در واقع ستون‌های سوپرماتریس از چند بردار ویژه تشکیل می‌شود که جمع هر کدام از بردارها برابر یک است. بنابراین، این امکان وجود دارد که جمع هر ستون سوپرماتریس اولیه بیش از یک باشد (متناسب با بردار ویژه‌هایی که در هر ستون وجود دارند). برای آنکه از عناصر ستون متناسب با وزن نسبیشان فاکتور گرفته شود و جمع ستون برابر یک شود، هر ستون ماتریس، استاندارد می‌شود. در نتیجه ماتریس جدیدی به دست می‌آید که جمع هریک از ستون‌های آن برابر یک خواهد بود. به ماتریس جدید، ماتریس وزنی گفته می‌شود (زبردست، ۱۳۸۹).

گام پنجم، محاسبه بردار وزنی عمومی : در مرحله بعد ، سوپرماتریس وزنی، به توان حدی می‌رسد تا عناصر ماتریس همگرا شده و مقادیر سطری آن با هم برابر شوند. براساس ماتریس بدست آمده، بردار وزن عمومی مشخص می‌شود.

گام ششم، محاسبه وزن نهایی معیارها: در آخرین مرحله با توجه به جدول وزن خوشه‌ها و سوپرماتریس حد، وزن نهایی معیارها محاسبه می‌شود^۱

^۱ رجوع شود به مقاله ی : زبردست، الف، ۱۳۸۹. کاربرد فرایند تحلیل شبکه ای (ANP) در برنامه ریزی شهری و منطقه ای. نشریه هنرهای زیبا،

موقعیت جغرافیایی شهر کرمانشاه

شهر کرمانشاه در میانه‌ی ضلع غربی ایران قرار دارد. دارای مساحتی بالغ بر ۸۷۹۶ هکتار است و در آبان ماه سال ۱۳۹۰ جمعیت این شهر ۸۸۸۴۶۵ نفر بوده است، این شهر با ۸۴.۳٪ درصد از جمعیت شهرنشین استان بیشترین جمعیت شهری استان را در خود جای داده است (سرشماری عمومی نفوس و مسکن، ۱۳۹۰).

محدوده اولیه شناسایی شده بافت مرکزی در شهر کرمانشاه ۱۰۵۰ هکتار می‌باشد که با پیشنهاد شهرداری کرمانشاه مبنی بر افزایش ۱۷۸ هکتار به محدوده و تأیید کمیسیون ماده ۵، محدوده نهایی به ۱۲۲۸ هکتار افزایش یافت.

چهار گونه بافت مختلف در محدوده بافت مرکزی شهر کرمانشاه قابل تشخیص می‌باشد. این گونه‌ها عبارت است از:

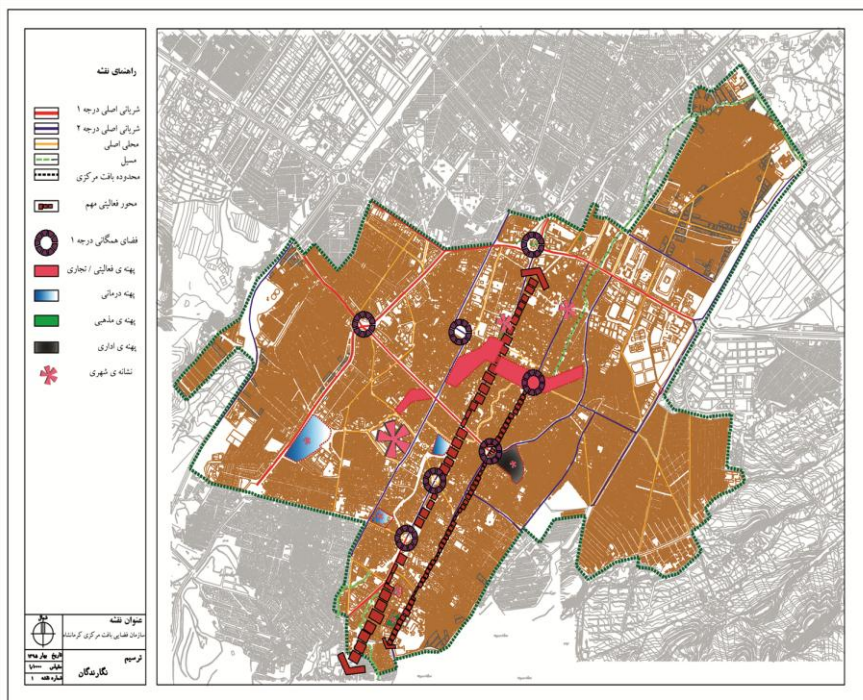
- ۱- بافت قدیمی واجد ارزش تاریخی، (۳۶۳ هکتار) شامل ۳/۸ درصد مساحت شهر
- ۲- بافت میانی با پیشینه شهری، (۳۷۲ هکتار) شامل ۳/۹ درصد مساحت شهر
- ۳- بافت حاشیه‌ای با پیشینه اسکان غیررسمی، (۴۰۳ هکتار) شامل ۴/۲۱ درصد مساحت شهر
- ۴- بافت حاشیه‌ای با پیشینه روستایی، (۴۰ هکتار) شامل ۰/۴۳ درصد مساحت شهر

این محدوده در پژوهش حاضر به عنوان بستر مطالعاتی مدنظر واقع شده که در ادامه به شرح ویژگی‌های آن می‌پردازیم.

سازمان فضای محدوده بافت مرکزی کرمانشاه

در نقشه‌ی شماره ۱ سازمان فضایی محدوده با تأکید بر موارد زیر نشان داده شده است در این نقشه عناصر سازمان فضایی شهر به شرح زیر مورد تأکید واقع گردیده است:

- ۱- محورهای اصلی پیوند دهنده
- ۲- عناصر و مجموعه‌های شاخص عملکردی، کالبدی
- ۳- فضاهای شهری اصلی
- ۴- محلات مسکونی

نقشه ی شماره ۱: سازمان فضایی بافت مرکزی شهر کرمانشاه

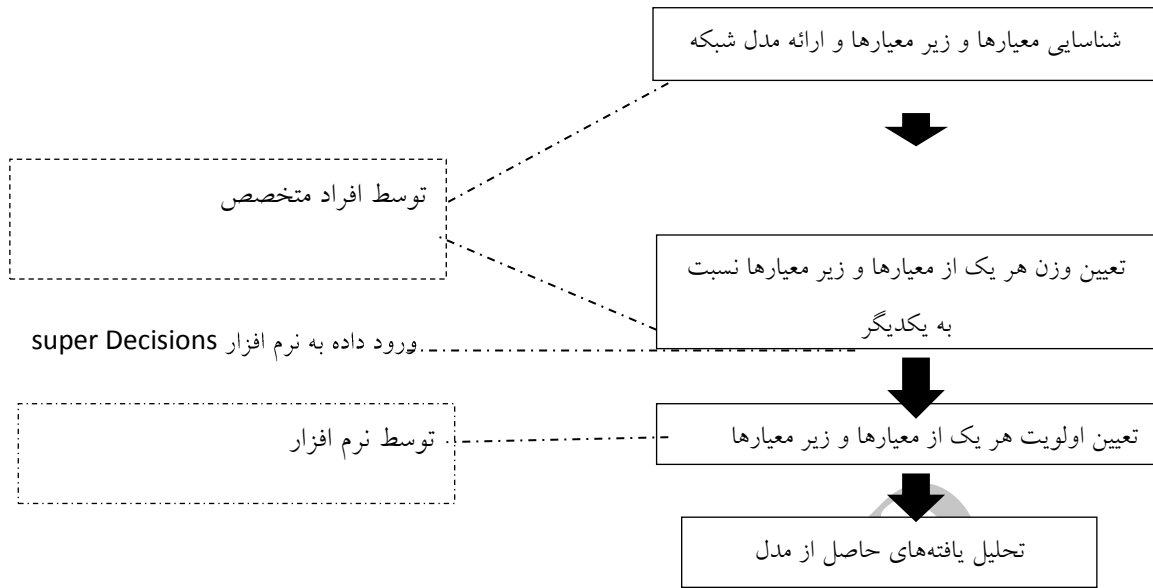
ترسیم: نگارندگان

بررسی و شناسایی محوطه‌ها، بناها و عناصر تاریخی ارزشمند در محدوده

محدوده تاریخی شناسایی شده سازمان میراث فرهنگی دارای مجموعه‌های بزرگ و با ارزش تاریخی از جمله مجموعه بازار بزرگ کرمانشاه، مجموعه تاریکه بازار فیض آباد و گذر جلوخان، مجموعه تکیه و حمام بیگلربیگی، مجموعه تکیه معاون الملک و حمام حسن خان و بناهای عمومی از جمله مساجد، حسینیه‌ها، حمامها، ساختمانهای اداری، فضاهای آموزشی، خیابان مدرس و خانه‌های مسکونی می‌باشد.

تحلیل وضعیت گردشگری بافت مرکزی کرمانشاه با استفاده از روش ANP

در این بخش از پژوهش برای سنجش شاخص‌های مؤثر در توسعه گردشگری بافت مرکزی کرمانشاه، از روش فرایند تحلیل شبکه‌ای استفاده شده است که در نمودار شماره ۵ مراحل آن ارائه گردیده است.

نمودار ۵: شماره مراحل بکارگیری مدل ANP در راستای هدف پژوهش

شناسایی معیارها و زیر معیارها و ارائه مدل شبکه‌ای آنها

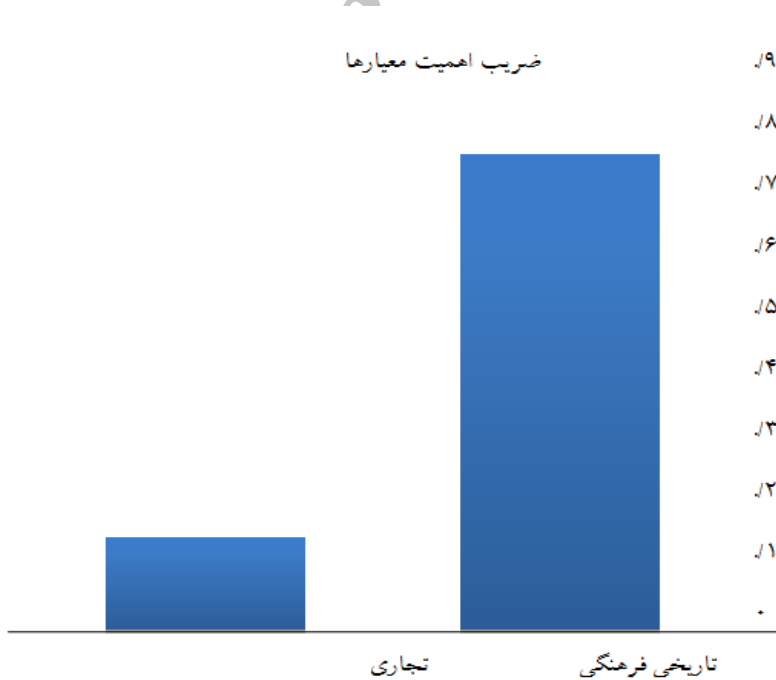
در این مرحله، مطابق با جدول شماره یک، معیارها و زیرمعیارهای مؤثر بر توسعه گردشگری بافت مرکزی کرمانشاه با مطالعه‌ی مبانی نظری و بررسی سوابق موضوع، تعیین و ارتباط (درونی و بیرونی) میان هر یک از این عوامل توسط گروهی از متخصصین مشخص می‌شود. سپس با تشکیل مدل شبکه‌ای این پژوهش در نرم‌افزار Super Decisions که یک مدل ۳ سطحی می‌باشد (در سطح اول هدف پژوهش، در سطح دوم معیارها (خوشه) و در سطح سوم زیر معیارها (عناصر) قرار دارد)، ضرایب اهمیت معیارها و زیرمعیارها محاسبه گردیده که در نمودارهای ۶ و ۷ ارائه شده است که قسمت نتیجه‌گیری به تحلیل آنها خواهیم پرداخت.

جدول شماره ۱: اولویت بندی معیارها و زیر معیارها

معیار	ضریب اهمیت	زیر معیار	ضریب اهمیت
تاریخی - فرهنگی	۰/۸۳۳	بیگلر بیگی	۰/۳۷۴
		تیمچه‌ها	۰/۱۲۱
		حمام	۰/۱۶۵
		خانه حاج اکبری	۰/۰۹۰
		خانه خواجه باروخ	۰/۰۶۰
		سید فاطمه	۰/۰۳۸
		عمادالدوله	۰/۰۴۹

۰/۰۴۷	مسجد حاج شهباز خان		تجاری
۰/۰۵۱	معاون الملک		
۰/۲۶۸	بازار توپخانه	۰/۱۶۶	
۰/۳۴۵	بازار سنتی		
۰/۱۱۰	بازار علاف خانه		
۰/۰۹۷	بازار فیض آباد		
۰/۰۴۰	بازار چال حسن خان		
۰/۰۴۰	میدان علاف خانه		
۰/۰۵۸	کاروانسرای علاف خانه		
۰/۰۳۸	کاروانسرای حاجی ناصر		

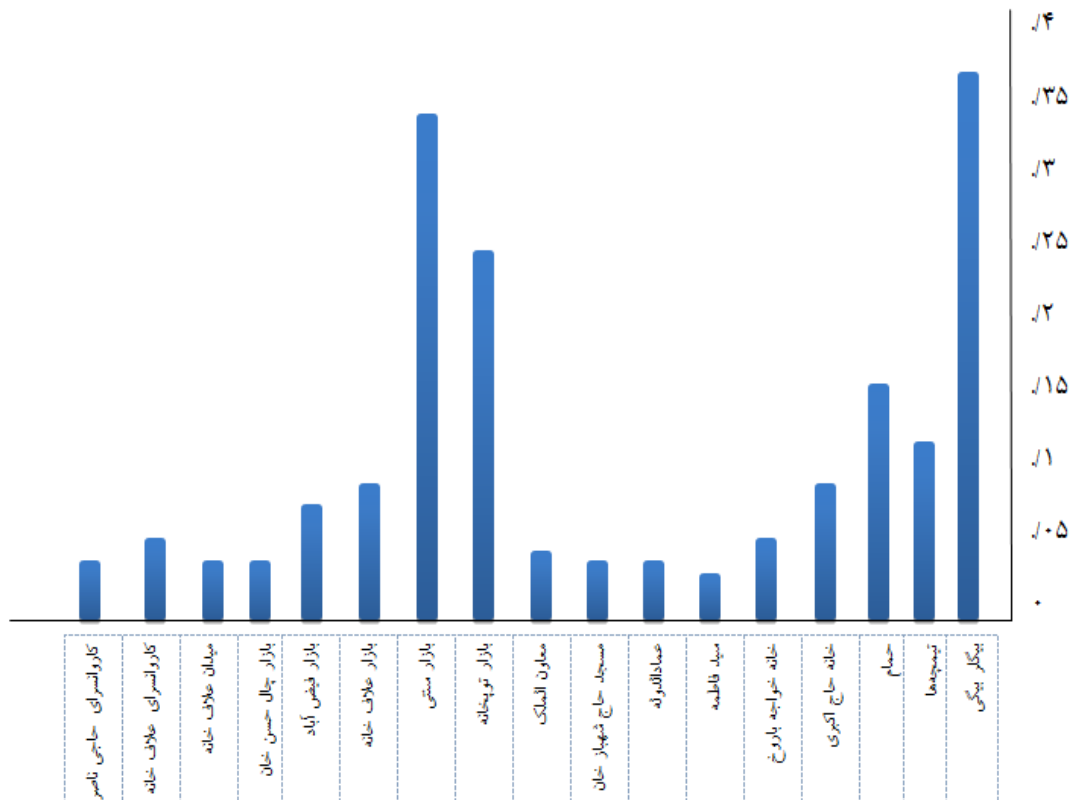
منبع: نگارندگان

نمودار شماره ۶: ضریب اهمیت معیارها

منبع: نگارندگان

ضریب اهمیت زیر معیارها

نمودار شماره ۷: ضریب اهمیت زیر معیارها

نتیجه گیری

برای امکان سنجی توسعه پایدار گردشگری در بافت مرکزی شهر کرمانشاه به منظور ارزیابی و اولویت بندی شاخص های ارائه شده از روش فرایند تحلیل شبکه ای (ANP) استفاده شده است. نتایج این پژوهش با توجه به محاسبات انجام شده حاکی از آن است که اولویت برای توسعه گردشگری بافت مرکزی کرمانشاه به ترتیب تکیه ی بیگلر بیگی، بازار سنتی و بازار توپخانه رتبه بندی می شوند، لذا تقویت زیرساخت های فرهنگی و تاریخی گردشگری از مهم ترین عوامل مؤثر بر توسعه گردشگری بافت مرکزی کرمانشاه می باشند. شرح تفصیلی نتایج محاسبات پژوهش در قالب موارد ذیل ارائه می گردد:

۱) با بررسی نتایج ماتریس مقایسه زوجی بین معیارها و با توجه به مقادیر درجه بزرگی هر یک از مقادیر نسبت به همدیگر وزن نهایی نرمال شده معیار تاریخی و فرهنگی از درجه تأثیرگذاری بیشتری نسبت به سایر معیارهای دیگر است و از میان زیر معیارهای مطرح شده ی این مؤلفه، زیر معیاری که هر دو جنبه ی تاریخی و فرهنگی را دارد دارای بالاترین امتیاز است (تکیه ی بیگلر بیگی) لذا از میزان تأثیرگذاری بیشتری برخوردار می باشد.

۲) در اولویت بعدی معیار تجاری مطرح می شود که از میان زیر معیارهای آن بازار سنتی و توپخانه به ترتیب بیشترین اولویت را دارا هستند.

۳) در رابطه با مؤلفه‌های تجاری نکته‌ی بسیار مهم در رابطه با جایگاه آنها در بافت مرکزی این است که کاربری تجاری با گذشت زمان در حال پیشروی به بخش‌های درونی بافت می‌باشد و در نتیجه شاهد کاهش کاربری مسکونی و جایگزینی آن به کاربری‌های تجاری هستیم، این کاربری‌ها مربوط به بازار مدرن شهر که در مجاورت بافت مورد مطالعه قرار گرفته است، می‌باشد که در صورت ادامه به تدریج موجب کاهش پتانسیل‌های فرهنگی و تاریخی بافت مذکور خواهند شد. لذا نیاز به اقدامات سریع و راه‌حل‌های فکر شده در زمینه‌ی جهت‌دهی مطلوب به این پیشروی‌ها وجود دارد.

با توجه به این عوامل، گردشگری می‌تواند به عنوان یکی از راهبردهای برتر برای بافت مرکزی کرمانشاه مطرح شود که دستیابی به اهداف توسعه پایدار، ارتباط فرهنگی، افزایش رفاه اجتماعی و شکوفا شدن استعدادهای منطقه‌ای را به همراه دارد.

Archive of SID

منابع و مآخذ

- ۱- برارپور، ک.، ۱۳۸۷. سنجش وضعیت پایداری توسعه محلی در کلاردشت با استفاده از یک الگوی راهبردی. مجله پژوهش‌های جغرافیای دانشگاه تهران، ۶۳(۲)
- ۲- حیدی، ج.، ۱۳۸۳. ارزیابی صنعت توریسم در ایران. پایان نامه دکتری جغرافیا و برنامه ریزی شهری، گروه جغرافیا و برنامه ریزی شهری. دانشگاه تبریز.
- ۳- رضوانی، م.، ۱۳۸۸. توسعه گردشگری روستایی با رویکرد گردشگری پایدار. چاپ اول. انتشارات سمت.
- ۴- رهنمایی، م.، پوراحمد، الف و اشرفی، ی.، ۱۳۹۰. ارزیابی قابلیت‌های توسعه شهری مراغه با استفاده از مدل ترکیبی ANP-SWOT. فصلنامه جغرافیا و توسعه، ۲۴(۲)
- ۵- زبردست، الف.، ۱۳۸۹. کاربرد فرایند تحلیل شبکه ای (ANP) در برنامه ریزی شهری و منطقه ای. نشریه هنرهای زیبا، ۴۱
- ۶- سازمان جهانی گردشگری.، ۱۳۷۹. برنامه ریزی گردشگری در سطح ملی و منطقه ای. بهرام رنجبران، محمد زاهدی. چاپ اول. انتشارات جهاد دانشگاهی اصفهان.
- ۷- سرشماری عمومی نفوس و مسکن. ۱۳۹۰. مرکز آمار ایران.
- ۸- شماعتی، ع و موسی وند، ج.، ۱۳۹۰. سطح بندی شهرستان‌های استان اصفهان از لحاظ زیرساخت‌های گردشگری با استفاده از مدل Topsis و AHP. فصلنامه مطالعات و پژوهش‌های شهری و منطقه ای، ۱۰ (۳)
- ۹- صدر موسوی، م و دخیلی کهنسوئی، ج.، ۱۳۸۸. ارزیابی وضعیت تسهیلات گردشگری استان آذربایجان شرقی از دیدگاه گردشگران. فصلنامه پژوهش‌های جغرافیایی، ۶۱(۲)
- ۱۰- صفراآبادی، الف.، ۱۳۸۸. برنامه ریزی و طراحی جغرافیایی محیط‌های جاذب گردشگری در شهر کرمانشاه. پایان نامه کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه ریزی شهری. گروه جغرافیا و برنامه ریزی شهری، دانشگاه اصفهان.
- ۱۱- عظیمی، ن.، ۱۳۸۸. مدیریت گردشگری و توسعه پایدار مهلوب اکولوژیکی. مجله علمی علوم محیطی، ۱ (۲)
- ۱۲- فیروز آبادی، س، قاسمی، م.، ۱۳۸۸. گردشگری و توسعه اجتماعی در کیش با تأکید بر صنایع دستی. پنجمین همایش ملی خلیج فارس. تهران، ۱۹-۱۲ مرداد
- ۱۳- قادری، الف.، ۱۳۸۲. نقش گردشگری روستایی در توسعه روستایی پایدار. پایان نامه دکتری جغرافیا و برنامه ریزی شهری. گروه جغرافیا و برنامه ریزی شهری. دانشگاه تربیت مدرس.
- ۱۴- کاظمی، م.، ۱۳۸۷. تحلیل ادراک شهروندان زاهدانی در توسعه گردشگری چابهار، مجله جغرافیا و توسعه، ۱۲(۶)

۱۵- کردی، م.، ۱۳۸۱. برنامه ریزی توریسم شهری با تاکید بر توسعه پایدار در شهر تبریز. پایان نامه کارشناسی ارشد، گروه شهرسازی. دانشگاه علم و صنعت.

۱۶- مؤمنی، م.، ۱۳۸۷. مباحث نوین تحقیق در عملیات، چاپ اول. انتشارات دانشگاه تهران.

17- Butler, R.W., 1999. Sustainable Tourism: a State-of-the-art Review. *Tourism Geographies*, 1 (1): 7-25.

18- Choi, H., Sirakaya, E., 2006. Sustainability indicators for managing community tourism, *Tourism Management*, 2(7): 1274-1289.

19- Hunter, C.J., 1995. On the need to re-conceptualize sustainable tourism development. *Journal of Sustainable Tourism*, 3 (3): 155-165.

20- Inskip, E., 1991. Tourism planning: an integrated and sustainable development approach. Van Nostrand

21- Reinhold. New York. 321P.

22- Kazemi, M., 2006. *Tourism Management*. Tehran: Samt. 254P.

23- Mc Kercher, B., 1993. Some Fundamental Truths about tourism: understanding tourism social and environmental impacts. *Journal of Sustainable Tourism*. 5 (3): 55-62.

24- Paoageorgiou, k. and Brotherton, A., 1999. management planning framework based on ecological, perceptual and economic carrying capacity: the case study of Vicos- Aaos national park. Greece. *Journal of Environmental management*, 5(6): 271-284

25- Shahabian, P., 2004. Health and Sustainable Urban Development. *Shahrsaz Journal*, 3(2): 36-40.

26- Tuzkaya, G., Semih, O., Umut R. T and Bahadır, G., 2007. An analytic network process

27- approach for locating undesirable facilities: An example from Istanbul. Turkey, *Journal of Environmental*

28- *Management*, Elsevier: P 14.

29- Vanhove, N., 2005. *The Economics of Tourism Destinations*. U.k. Elsevier Publishing: 28P

30- WTO., 2001. *International Cultural Tourism Charter, Managing Tourism at Place of Heritage Significance*. Mexico: World Tourism Organization Press.